

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

Узун Юлія Вадимівна

УДК 323.172:061.1ЄС(043.5)

**ТЕРИТОРІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ ЄС:
СТАБІЛІЗАЦІЯ ТА КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант

доктор політичних наук, професор
МУЗИЧЕНКО Ганна В'ячеславівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», професор кафедри політичних наук і права, проректор з наукової роботи;

доктор політичних наук, професор
ПОЛЬОВИЙ Микола Анатолійович,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця), професор кафедри політології та державного управління.

Офіційні опоненти

доктор політичних наук, професор
ВІТМАН Костянтин Миколайович,
Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри політичних теорій;

доктор політичних наук, професор
ЩЕНКО Ігор Васильович,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, завідувач кафедри міжнародних відносин;

доктор наук з державного управління, професор
САХАНЕНКО Сергій Єгоровіч,
Одеський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України, професор кафедри публічного управління та регіоналістики.

Захист відбудеться «24» грудня 2021 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 36).

Автореферат розісланий «23» листопада 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. О. Каменчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Політичні процеси останніх семи десятиліть демонструють реконструкцію політичного простору, що супроводжується реструктуризацією національно-політичних систем через посилення європейської інтеграції та регіоналізації. Трансформація територіальної організації суспільства є результатом зламу попередньої соціально-економічної моделі, змінилися: параметри політичних систем, характер соціально-політичної інфраструктури, способи мобілізації трудових ресурсів.

Просторова революція в Європі, розпочата в ХХ ст. як процес інституціалізації європейської єдності на тлі трансформації політичних зв'язків в постколоніальних системах, наприкінці ХХ ст. набула імпульсів у результаті руйнації бінарної конструкції світового політичного порядку та ліквідації межі поширення простору ЄС. Територіально-політична система ЄС стала моделлю реалізації стратегії просторового розвитку в умовах детериторіалізації політичного процесу, де концепт «територіальних володінь» трансформовано на «просторовий розвиток», а регіон став модульною одиницею деієрархізації та децентралізації територіально-політичних систем.

Теоретичне осмислення завдань стабілізації територіально-політичних систем зумовило в 60-х рр. ХХ ст. відмову від «методологічного націоналізму» та обґрунтування процесів конструювання політичних просторів в умовах глокалізації та виходу на арену нових акторів, що конкурують із державною. Процес конструювання політичного простору відбувається через зміну територіальної та політичної структури системи, зміну правової та договірної основи відносин між стратегічними територіями, впровадження механізмів підтримки, стабілізації та розвитку децентралізованих територіально-політичних утворень.

Реформа децентралізації та оптимізації політико-адміністративного устрою в державах ЄС обумовила розвиток регіональної та локальної автономії, забезпечила утворення модульних одиниць інтеграції, вплинула на встановлення багаторівневих відносин в національних та наднаціональних системах, впровадила механізми вертикального та горизонтального співробітництва. Оформився комплекс інструментів, спрямований на формування таких якостей політичної системи як: гнучкість, мобільність, поліфункціональність, здатність до ремодуляції просторових компонентів. Відбулась інструменталізація систем: управління як багаторівневого управління; реалізації влади як багаторівневої системи самоврядування; політичної участі як основи процедурної демократії транснаціональної системи; громадянства як системи «ефективного громадянства».

Епоха Постмодерну нівелює територіальний простір як умову політичної взаємодії, передбачає здатність суб'єкта до конструюючої дії та ефективного громадянство як мобільну систему політичної участі. Утворення інформаційного простору та технологій е-демократії посилюють розмежування територіальних та політичних процесів. Національний простір втрачає однозначний територіальний вимір і стає результатом політичного менеджменту. Стратегічні документи ЄС та Ради Європи, рекомендації суспільно-політичних структур, орієнтовані на програму ООН «Порядок денний на 2030», що визначає 167 цілей розвитку регіонів на основі локалізації, анонсують реформи пов'язані з посиленням можливостей регіонів в контексті політики територіальної згуртованості.

Академічним наслідком є переосмислення організації територіально-політичних процесів. Дослідження територіально-політичних систем, що впроваджують стандарти ЄС, розширюють предметне коло питань: еволюцію та співвідношення базових категорій аналізу – місце, територія, простір; концептуалізацію категорій аналізу політичного процесу – політичний простір, територіально-політична система, багаторівневі відносини, територіальна політика.

Актуальність аналізу розвитку територіально-політичних утворень в умовах децентралізації обумовлена практиками їх адаптації до стандартів політики ЄС. Важливим є співвідношення політики держав ЄС та ЄС щодо особливих територій в контексті дії порогів включення до складу систем та охоплення політичним національним та наднаціональним

простором. Актуальним є дослідження національних територіальних політик в умовах накладання модерних процесів національного розвитку та постмодерних процесів децентралізації, яку демонструють країни Східної Європи що увійшли до складу ЄС та Україна. Це обумовлює зосередження уваги на національних моделях політики децентралізації та аналізі тенденцій розвитку ЄС.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, темами, планами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідних тем: кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» – «Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові та соціально-економічні виміри» (№ державної реєстрації 0120U002016), та кафедри історії та світової політики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Регіональна специфіка світового політичного процесу: історія, теорія та практика» (№ реєстрації № 0114 U 006048).

Метою дослідження є виявлення інструментів стабілізації територіально-політичних систем та специфіки впровадження територіальної політики в державах ЄС. Досягнення мети зумовлює вирішення таких завдань:

- визначити стан концептуалізації понять «територіально-політична система» та «територіальна політика» в соціальних та політичних науках;
- надати оцінку концептуалізації понять «простір», «територія», «місце», «територіалізація простору», «політичний простір» в міждисциплінарному та політологічному дискурсі;
- визначити методологічні підходи та критерії диференціації простору соціальної взаємодії з метою виокремлення територіальних суспільних систем та територіальних політичних систем як одиниць просторової організації;
- встановити чинники формування теорії територіально-політичних систем як комплексу ідей стосовно розвитку об'єкта територіальної політики;
- обґрунтувати специфіку методологічних підходів щодо аналізу ієрархії територіальних елементів політичного простору в умовах централізованої та децентралізованої систем;
- визначити теоретико-методологічне підґрунтя територіальної політики як комплексу інструментів стабілізації політичних систем в багатоскладовому просторі;
- встановити специфіку територіально-політичної адаптації політичних акторів в умовах перманентної поліморфізації простору;
- з'ясувати підходи щодо трансформації логіки організації та конструювання територіально-політичної системи європейської єдності;
- визначити інституційну основу формування спільної територіальної політики в європейському просторі та виявити інструменти впровадження багаторівневого управління;
- виявити специфіку морфології територіально-політичних систем ЄС та проаналізувати критерії стандартизації територіальної політики;
- надати оцінку розвитку політичного простору ЄС в контексті реформи територіально-політичної структури та трансформації простору громадської та політичної участі;
- з'ясувати адаптаційні стратегії національних держав в умовах впровадження європейських стандартів реформування територіально-політичних систем;
- обґрунтувати інструменталізацію територіальних політик держав-членів ЄС в процесах розширення простору реалізації європейських інтересів;
- встановити особливості процесу конструювання політичної системи ЄС враховуючи специфіку територіальних частин європейських держав за межами Європи та варіативність просторів стратегічного розвитку та розширення.

Об'єктом дослідження є територіальна політика держав в умовах конструювання простору політичної взаємодії в ЄС. **Предметом дослідження** є інструменти стабілізації територіально-політичних систем в умовах реалізації територіальної політики в державах ЄС.

Теоретико-методологічною основою дослідження є системний та структурно-інституційний підходи. *Системний підхід* застосований до аналізу територіальної політики в державах ЄС в умовах конструювання простору політичної взаємодії як комплексу інструментів стабілізації територіально-політичних систем різних рівнів, їх структурних трансформацій. *Методологічну основу дослідження територіальної політики* створює синтез системного і просторово-часового підходів. Це дозволяє дослідити формування та функціонування територіальної політики держав ЄС та ЄС як різнорівневої, спрямованої на інтеграцію. *Історико-генетичний підхід* щодо розвитку ЄС в історико-територіальній ретроспективі і в політичній перспективі дозволяє зосередитись на аналізі інструментів стабілізації територіально-політичної системи. *Структурно-інституційний підхід* дозволяє простежити структурні та інституційні трансформації в державах ЄС. *Структурно-функціональний підхід* дозволяє визначити функціональні якості структур в територіально-політичних системах та здійснити аналіз політичного простору як результату структуризації.

Методи *соціального конструктивізму* та *діяльнісно-геопросторового підходу* дозволяють дослідити процеси диференціації територіально-політичних систем як результату суб'єктно-об'єктних взаємодій, інтегрувати *діяльнісний та конструктивістський підходи* щодо аналізу конструювання політичного простору. Методи *конструктивізму* дозволяють розглядати політичний простір ЄС як результат конституювання політичної цілісності в процесі втілення образу єдиного простору. Методи *акторно-мережевої теорії* (деконструкції, аналіз функціональних ролей в гетеротопії) дозволили дослідити процеси в територіально-політичних системах в категоріях перемасштабування, реконструювання, ремодуляції. Методи *аналізу гетерогенності та функціональних ролей* в гетеротопії дозволяють досліджувати феномени в системі мережевих відносин. *Методи феноменологічного конструктивізму* дозволяють: репрезентувати політичний простір як об'єктивну реальність, диференціювати його як просторовий феномен; інтерпретувати відносини в системі: місце-територія-простір; аналіз розвитку політичного простору ЄС як результату «битви когнітивних карт».

Предмет дослідження має міждисциплінарну основу, що обумовлює використання методів аналізу: *морфологічного* (аналіз морфології простору, територіально-політичних систем, функціональних ієрархій); *інституційного* (аналіз інститутів та їх адаптації); *порівняльно-правового* (аналіз закріплення статусів, обсягів повноважень). *Компаративний аналіз* дозволяє дослідити моделі багаторівневих систем.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному дослідженні інструментів стабілізації територіально-політичних систем та специфіки впровадження територіальної політики в державах ЄС. Здійснений аналіз дозволив обґрунтувати положення, що виносяться на захист:

уперше:

– встановлено що стабілізація територіально-політичної системи ЄС відбувається у форматі просторового конструювання. Територіальна політика ЄС представлена в процесі трансформації від реактивної стабілізації територіально-політичних систем до стратегічного планування просторового розвитку. В межах методології соціального конструктивізму європейський політичний простір досліджено як результат «битви когнітивних карт» носіїв ідеї єдності як ідеї стабілізації, соціального, економічного та територіального «згуртування»;

– регіон представлено як модульну одиницю просторової взаємодії в контексті трансформації територіально-політичних відносин в ЄС. Стратегія просторового планування спрямована на визнання мультимодального набору мережевих систем та поліморфних територіальних одиниць, де регіон демонструє якості обох систем, як типова гетеротопія. Підвищення конкурентоздатності регіонів, їх економічної та політичної суб'єктності слід розглядати як результат дерегуляції, перерозподілу повноважень в складних системах;

– встановлено, що традиційна дихотомія федеральних та унітарних держав втрачає інструментальну значимість для визначення системних характеристик територіально-політичних утворень. Застосування комплексу індексів (локальної, регіональної автономії,

децентралізації, «податкової влади» субнаціональних одиниць влади, політичної, адміністративної та бюджетної децентралізації) доводить тезу, що унітарні держави можуть демонструвати більший рівень децентралізації ніж держави з федеральним устроєм;

– поліморфізм європейського простору представлено як результат: природного розвитку політико-територіальних систем; програмної реалізації територіальної політики – утворення нових регіональних структур; створення багаторівневої системи політичної участі як «ефективного громадянства»; ефекту адаптації стандартів реформи децентралізації в територіальних політиках національних держав;

– виявлено асиметричні практики національних держав як результат стабілізації територіально-політичних систем і впровадження стандартів політико-територіальної реформи ЄС. Асиметричні практики проявляються у: формах устрою; нормативно-правовому закріпленні статусів та повноважень (поріг участі); конституційних визначеннях складу територіально-політичних систем (поріг включення);

– застосовано компаративний аналіз щодо національної та наднаціональної політики в ЄС до нематерикових територій; встановлена подвійна асиметрія в системі територіально-політичних відносин: між національним центром та нематериковими територіями, та між наднаціональним центром ЄС та нематериковими територіями. Договірні практики як інструмент територіальної політики для різних типів територій передбачають різні формати позитивної дискримінації, впливають на процес поліморфізації простору. На рівні політичної участі подвійна асиметрія проявляється як розширення прав участі на наднаціональному рівні та збереження цензів політичної участі на національних рівнях;

– обґрунтовано невідповідність швидкості територіальної інтеграції в ЄС швидкості політичної реструктуризації. Встановлено, що поняття «європейський простір як простір політичної участі» є більш широким ніж «європейський простір як простір територіальний»;

– доведено, що зміни умов політичної участі є інструментом підтримки трансформацій соціально-економічних відносин та територіальної морфології в ЄС. Це проявляється як: підтримка мобільності робочої сили та згуртування європейського простору; забезпечення інфраструктури реалізації прав громадян та резидентів; конструювання та підтримка національної єдності в мережевих політичних просторах; розширення європейського простору за межі європейських територій; трансформація електорального простору в національних та наднаціональній політичних системах;

– доведено, що інститут громадянства втрачає значення умови політичної участі та набуває інструментального, утилітарного значення, що демонструють процеси надання політичних прав резидентам, практики множинного громадянства. Інструменталізація інституту громадянства сприяє конструюванню реальності, де «ефективне громадянство» забезпечує мобільну політичну участь резидента;

– територіальна політика представлена як напрям політології, що включає дослідження: систем місцевого самоврядування, багаторівневої реалізації влади та управління, електоральної географії, компаративної територіальної політики, урбаністичних досліджень;

уточнено та доповнено:

– концептуалізацію поняття «територіально-політична система», яка представлена як територіалізований політичний простір, що розвивається як хронотопічна та гетеротопічна реальність, а досліджується в діахронічному та діатопічному вимірах. Ієрархічність структури системи визначається кількістю та значимістю базових функцій субсистем, масштабністю території та структур, політичним значенням субсистем. Доповнено, що впровадження категорії «територіально-політична система» як операційної категорії, дозволяє досліджувати територіально-політичні утворення з різними якостями (державна визнана / не визнана, регіони різного масштабу та функціональної спрямованості, ін.);

– концептуалізацію понять «місце», «територія», «політичний простір». Уточнено співвідношення понять «місце», «територія», «простір», що обумовлюється обраною методологією аналізу. Показано, що концептуалізація поняття «політичний простір»

пов'язана з визначенням природи простору як *об'єктивної, суб'єктивної чи інтерсуб'єктивної* реальності.

- визначення процесу територіалізації уявного простору, який представлено як процес впровадження політичної концепції, де місце та територія є категоріями структурування територіально-політичних систем, охоплених ідеєю політичної консолідації;

- періодизацію розвитку методології аналізу територіально-політичних систем. Визначено етапи трансформації домінуючого об'єкту дослідження. Уточнено трансформацію методології досліджень територіально-політичних систем в залежності від суб'єкт-об'єктних відносин, застосування методів когнітивного, феноменологічного аналізу на різних етапах дослідження «великих просторів», «мезорівнів», «мультимодальних просторових одиниць»;

- визначення трансформації національних суверенітетів в умовах інтеграції європейського простору як чинника оновлення національних ідеологій;

- якості європейського політичного простору як поліморфного, який проявляється у хронотопічному та територіально-топологічному вимірах територіально-політичних систем, та в інструментальній підтримці різномірних Порядків, що пояснюється зміною методологічних концептів «територіального володіння», «територіального верховенства», «просторового розвитку», як означення присутності в часі та просторі. Інструментальна підтримка Порядків визначається закріпленням статусів учасників: великі держави, визнані або частково визнані держави, залежні або віддалені спільноти, регіональні спільноти;

- методологічну позицію, за якою просторовий поліморфізм проявляється як репрезентація логік носіїв політичних інтересів, проекція їх внутрішньої структури: ієрархічної, мережевої, мультимодальної, моно-, полі- центричної, симетричної, асиметричної, закритої, відкритої. У територіальному втіленні поліморфізм політичного простору проявляється в територіальній морфології систем;

- чинники процесу стабілізації просторових політичних систем Європи як результату діяльності системи організацій і структур ЄС та Ради Європи. Деліберативна основа їх діяльності забезпечила стратегічне просторове планування та нову архітектуру європейського простору в комплексі документів політичного та правового значення;

- визначення фінансових інструментів структурної політики ЄС, що ставить за мету зменшення диспропорцій між регіонами ЄС, досягнення соціальної та економічної згуртованості. Проаналізовано формування та вплив структурних фондів на політику стабілізації та регіонального розвитку;

- обґрунтування залежності структурації територіально-політичних систем від розвитку інфраструктури політичної участі, яка: визначає кордони політичної взаємодії; є наслідком розвитку політичної системи і засобом її конструювання;

- варіативність інструментальних практик політичної участі як механізму забезпечення лояльності до політичних акторів, що проявляється як: встановлення порогів входження та участі; надання прав на привілейоване громадянство; розширення прав участі для резидентів; впровадження квот для меншин в представницьких та управлінських структурах; впровадження е-систем участі; розширення електорального простору за межі актуальної територіально-політичної системи.

набуло подальшого розвитку:

- визначення стратегії територіального розвитку ЄС як результату компромісу проектів «Європа регіонів» та «Європа Націй», що проявилось в закріпленні двох типів інститутів (наднаціональних та міжурядових), нової моделі суверенітетів, процедур взаємодії держав;

- визначення етапів інституціалізації в ЄС від 1951 р. до змін за Лісабонським договором. Показано, що формат конструювання європейської єдності став більш гнучким, поєднав елементи федералізму, конфедералізму та міжнародні елементи співпраці;

- обґрунтування національної варіативності результатів реформ децентралізації в комплексі 4D як: формування розділених суверенітетів; гібридизація моделей самоврядування; трансформація національних моделей взаємодії систем державного управління та систем місцевого самоврядування; розвитку форм співробітництва;

впровадження механізмів етнонаціонального представництва; оптимізації структур субнаціональної влади.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів зумовлене можливістю використання положень дисертації для розвитку наукової концептуалізації категорій «політичних простір», «територіальна політика», «багаторівневе управління», а також розвитку досліджень з територіальної політики. Результати дослідження розвивають існуючі методологічні підходи до аналізу багаторівневих територіально-політичних систем.

Практичними є положення, що пояснюють нову модель політичних відносин в умовах процесів реструктуризації, деієрархізації, перемасштабування складних територіально-політичних систем на прикладі аналізу територіальної політики ЄС.

Дослідження корисне для сприяння національній реформі децентралізації, впровадження досвіду держав ЄС щодо стабілізації територіально-політичних систем в умовах трансформації, пов'язаних з розвитком політичного простору, та для реалізації практик політичної взаємодії в складних територіально-політичних системах.

Результати дослідження корисні для розробки спецкурсів з політології, регіоналістики, міжнародних відносин, державного управління, при написанні навчально-методичних посібників, статей та аналітичних доповідей.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації апробовано на міжнародних конференціях: «Культура та ринок» (Люблін, 2008); «Поліфонія VS какофонія: етноконфесійне різноманіття населення Одещини в умовах регіональної демократії» (Одеса, 2013); «Балканські та Балтійські держави в Єдиній Європі: Історія, релігія, та культура» (Софія, 2014); «Одеса багатоетнічна» (Одеса, 2015); «Проблеми забезпечення рівності в країнах Східного партнерства та можливі підходи щодо їх вирішення», ЄЦПМ (Київ, 2015); «Балкани – Україна: міграційні процеси, соціокультурні впливи, людські долі» (Харків, 2015); «Боротьба з ксенофобією та мовою ворожнечі; розвиток толерантності та її ефективність», ЄЦПМ (Одеса, 2016); «Регіональна політика: історичні витoki, законодавче врегулювання, практична реалізація» (Київ, 2016); «Міжнародні правозахисні механізми та їх роль у протидії дискримінації та захисті меншин в країнах Східного прикордоння ЄС», ЄЦПМ (Київ, 2017); «Соціальні та політичні трансформації у центральній та східній Європі (1917 – 2017)» (Одеса, 2017); Європейській конференції з соціальних та поведінкових наук (Одеса, 2017); «Між світами: люди, простори і ритуали» (Софія, 2017); «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (Київ, 2017); «Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи» (Одеса, 2018); ІХ «Дриновські читання» (Харків, 2018); «Регіональна політика: історія, політико-правові основи, архітектура, урбаністика» (Київ, 2018). «Китай-Україна: перспективи академічного та ділового співробітництва» (Одеса, 2019); «Міжетнічна взаємодія в етноконтактній зоні» (Тараклія, 2019); «Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура» (Київ, 2019); «Угода про Асоціацію між Україною та ЄС і словацько-українське транскордонне співробітництво» (Ужгород, 2019); «Європа в ХХІ ст.: бачення нових та старих членів ЄС» (Слубіца, Франкфурт-на-Одері, 2020); «Болгари Північного Причорномор'я» (Мелітополь, 2020); «Балкани та країни Балтії в Об'єднаній Європі – історія, релігія та культура. Релігійність і духовність у Балтійському та Балканському культурному просторі: історія та сучасність» (Рига, 2020).

Результати дослідження обговорено на наукових семінарах кафедри історії та світової політики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 56 наукових праць: індивідуальну монографію (обсягом 22,3 друк. арк.); 1 розділ в колективній монографії; 54 публікації у наукових журналах, збірках, у тому числі 20 статей у фахових виданнях з політології, 4 статті у закордонних наукових виданнях, з них 1 стаття у виданні, індексованому в Scopus, 19 публікацій – засвідчують апробацію дослідження, 11 статей – додатково відображають результати дисертації. **Особистий внесок здобувача.** Ідеї, що належать співавторам, в дисертаційній роботі не використовувались.

Структура дисертації спрямована на досягнення мети та завдань дослідження. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (загалом 924 позиції, з яких 567 іноземними мовами) та додатків (таблиці, карти, діаграми). Загальний обсяг дисертації – 578 сторінок. Обсяг основного тексту – 435 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначені мета та завдання, об'єкт та предмет дослідження, наукова новизна, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, внесок здобувача в розробку проблеми, наведені дані про структуру та обсяг роботи.

В **Розділі 1 «Теоретичні та методологічні підходи в дослідженнях організації складних політичних систем»** здійснено аналіз диференціації та структуризації територіально-політичних систем в політичних концепціях XIX–XX ст., процесу концептуалізації базових понять дослідження: «простір», «територія», «місце», «територіалізація простору», «політичний простір» в науковому дискурсі.

У **підрозділі 1.1. «Диференціація та структуризація територіально-політичних систем в політичних концепціях на межі XIX–XX століть»** зазначено, що предмет досліджень – територіально-політичні системи – сформувався на стику історії, соціальної географії, геополітики в XIX ст. внаслідок перегляду принципу універсальності знання.

В працях К. Гаусгофера, Ф. Ліста, К. Лампрехта, Ф. Наумана, Ф. Ратцеля, Ф. Челлена, К. Штруппа, К. Шмітта *національний простір* розглядався як результат поєднання географічної даності та її когнітивного осмислення нацією, яка формує колективне уявлення розвитку держави. Методологія дослідження трансформації простору в «життєвий простір» держави як зростаючого організму, будувалася на *позитивістському* підході О. Конта, тому *редукціонізм, органіцизм, примордіалізм* сприймалися доречними. Запит з боку геополітичних гравців щодо наукової аргументації формування глобальних систем імперського типу як динамічних величин започаткував: розробку критеріїв диференціації територій як політичних елементів ландшафту (локальних своєрідностей); аналіз простору як резервуару державно-правових конструкцій; розробку інструментів експансії для реалізації національного інтересу (Ф. Ратцель); аналіз конструювання політичного простору, в межах якого реалізується національний інтерес (Р. Челлен); класифікацію кордонів та чинників їх сталості (К. Гаусгофер); аналіз порядків фіксації status quo територіального володіння (К. Шмітт); класифікацію етнічних систем (Л. Гумільов).

На межі XIX – XX ст. в якості об'єктів наукового аналізу переважали територіально-політичні системи мезо- та макро- рівнів. На основі ідей географічного детермінізму здійснювалася диференціація структур: центри, периферії, прикордонні аномалії, регіональні осередки; імперії та рейхи; централізовані, надцентралізовані, децентралізовані; етнічні, субетнічні, суперетнічні; компактні розширені і дисперсні розширені; округлі, замкнені, ізольовані, мотузкові, з «охвістями». Важливим елементом теорій стало обґрунтування дієздатності великих просторів, що обумовлюють алгоритми розгортання політичних процесів на різних рівнях на основі панідей, образів панрегіонів та уніполей, в контексті макрорегіонального конструювання сфер політичного впливу.

На початку XX ст. формуються підходи, де ключовими стають поняття «регіон», «розміщення», «простір» (К. Зауер, Р. Гартшорн), «місцерозташування», «образ життя» (П. Відаль де ля Блаш), «місцерозвиток» (П. Савицький).

У **підрозділі 1.2. «Теоретизація понять «простір», «територія», «місце», «територіалізація простору»: міждисциплінарний аналіз методологічних підходів та наукових концепцій другої половини XX – початку XXI століття»** зазначено, що з середини XX ст. в дослідженні понять «місце», «територія», «простір, «політичний простір» можна виокремити два етапи. Перший – пов'язаний з відстороненням від геополітичних ідей.

До кінця 60-х рр. відбулись об'єктивація предмету досліджень та фокусування на аналізі соціально-економічного розвитку територіально-політичних комплексів мезорівня. Ключовими процесами були представлені *долання простору* та *виробництво простору*.

В концепціях школи «просторового аналізу» (Ф. Шеффер, В. Айзард, Д. Гарві, У. Тоблер) та «регіонального аналізу» (М. Баранський, І. Маєргойз, А. Синявський, Я. Машбиць) з акцентом на скалоцентризм поняття «територія» визначали як тотожне поняттю «місце», але в значенні «знеособленого», інкорпорованого державою об'єкта.

Західна школа сприйняла триєдність функціоналістських концепцій Р. Гартшорна, С. Джонса, Ж. Готмана, орієнтованих на аналіз співвідношення доцентрових та відцентрових сил в державах та їх союзах. Простір досліджувався в контексті діалектики рухів: просторової диференціації світу і циркуляції в просторі. Категоріями аналізу стали: регіон, перехрестя, вузли циркуляції, мегаполіс (Л. Мамфорд, Ж. Готман). Поняття «політичний простір» розглядалося як більш об'ємне ніж «територія», що акумулює «образи місця», мобілізує спільноту, а «циркуляція» – як творення «територіальності політичного».

В схемах глобальної політичної просторової диференціації (А. Страуса, С. Коена) впроваджені категорії: «глобальне уніполе», «геостратегічні сфери», «геополітичні регіони», «дисконтинентальні пояси», «субнаціональні ворота», «інтерстратегічні сфери», «інтрагеополітичні регіони». Поняття «місце» уособлювало архаїку, розглядалося як залежне від прогресивного «простору», зводилося до «розміщення».

Представлені «регіональні» та «електоральні дослідження» А. Зігфріда, Дж. Прескотта, Р. Джонстона, С. Роккана; дослідження в межах світ-системного підходу І. Валлерстайна, Ф. Броделя, А. Франка, Дж. Модельські, категоріями аналізу яких є: світ-економіка, світ-імперія, панівне місто, суперскладність, регіональна система політій, регіональна макрополітія, суперструктури, акефальні політичні міні-системи. Політичні системи як об'єкт аналізу представлені Д. Істоном, П. Тейлором; системи соціального порядку та дії –Т. Парсонсом; відносини системи та структур в теорії структурації Е. Гіденса, в працях Б. Андерсона, Б. Верлена.

Другий етап розвитку досліджень пов'язаний з «просторовою революцією» 1967 р. Відбулось повернення суб'єкту в процесі диференціації територіально-політичних систем як детермінованих соціальною дією та когнітивним переосмисленням. Відбулась відмова від «методологічного націоналізму» в прагненні деконструкції ієрархічних систем. Простір досліджувався як соціально-конструйований. Ключовим об'єктом аналізу стало «місце». Основу трансформації склав постмодерний дискурс: М. Фуко, Ж. Бодріяр, Ф. Гватарі, Ж. Дерріда. Сформувалися дискурси щодо: зв'язку стратегії-географії-ідеології (І. Лакост, П. Гулд, Б. Беррі); когнітивних комплексів простору та методології критичної (Дж. О'Тоал, С. Делбі) та внутрішньої геополітики (І. Лакост, М. Фуше), а згодом їх критика з боку соціального конструктивізму (Ф. Краточвіл, О. Вендт, Дж. Реггі).

Концепція просторової «гетеротопії» витіснила часову парадигму досліджень (М. Фуко). Ідеї конструювання простору та територіально-політичних систем отримали розвиток у Ж. Леві, К. Раффестіна. Виникли концепції: зміни якості суверенітету (К. Волтц, І. Дудачек), кінця території (Б. Баді), їх критика в працях С. Жижєка, К. Хейя. Об'єктом аналізу Е. Кейсі, Р. Сека, Дж. Егню, І-Ф. Туана стало співвідношення місця-простору-територіальності. Оформились концепції коннектографії (П. Ханна) та сіноїкізму (Е. Соджа, Р. Флорида). Нові форми консолідації – екзополіс, постметрополіс та зміни в соціальній структурі місць – метрополіарності – склали новий об'єкт аналізу.

Концептуалізація понять «територія», «простір», «місце» здійснюється в роботах В. Вахштайна, Д. Замятіна, М. Косолапова, І. Прохоренко, Б. Родомана, І. Семененко, Р. Туровського, Б. Яценко. Ці питання є частинами дисертаційних досліджень В. Лісовського, С. Коч, Б. Ференс. Конструювання просторових політичних форм в ЄС розглянуто в працях І. Іщенко, К. Вітмана М. Стрежневої, І. Бусигіної, Я. Костюченко, І. Яковюка. Втілення європейського досвіду децентралізації досліджували С. Давимук, М. Курилюк, В. Куйбіда, С. Писаренко, С. Посельський, С. Саханенко.

У висновках до першого розділу зазначено, що визначення домінуючого об'єкту досліджень відбувається згідно вимог акторів політичної взаємодії в контексті територіальних стратегій. Просторовий поворот 60-х рр. ХХ ст. артикулював розвиток ідей кінця території через детериторіалізацію політичних процесів, спрямував логіку досліджень простору як соціально-конструйованого, а суверенітету як умовного.

Розділ 2 «Структурування простору соціальної та політичної взаємодії: методологічні основи та підходи» визначає методологічні основи диференціації простору соціальної взаємодії та функціонування суспільних систем в умовах поліморфізації. Через аналіз понять «територіально-політична система» та «територіальна політика» досліджено формування теорії територіально-політичних систем як комплексу ідей щодо розвитку об'єкта територіальної політики.

У підрозділі 2.1. «Критерії диференціації простору соціальної взаємодії: територіальні суспільні системи та структури» зазначено, що глобальний простір є сукупністю різнорівневих територіальних соціально-економічних систем (ТСЕС), територіально-суспільних систем (ТСС), територіально-політичних систем (ТПС) та геополітичних систем (ГПС) з іманентними їм структурними відносинами.

Дослідження утворення територіальних систем обумовлено обранням нормативно-методологічної основи: конструктивної, семіотичної, онтологічної, соціоконструктивної та ментальної. Онтологічні параметри впорядкованості, задані контекстами культури та соціальної структури простору, проявляються в когнітивних картах.

Визначення ТСС та ТПС як результат диференціації передбачає конструювання, відтворення системних та міжсистемних відносин. Проектування структурної сутності простору виражається процесом територіалізації як трансформації простору в *територіальну регулярність*, з метою встановлення субстанційності (виокремлення одиниць аналізу ТСС та ТПС) та впорядкованості. Рівень в ієрархії ТСС (*топо-, мезо-, мікрорівень*) залежить від: кількості та значимості функцій (від селітабельних до політичних), що виконує підсистема; від територіальної масштабності; політичного значення. Критерії виокремлення ТСС утворюють комплекс: системоутворюючий центр; гравітаційність концентрації; система зв'язків; взаємодія населення та території у просторово-часовому вимірі; мультиплікативна детермінованість розвитку. Визначення типів ТСС є спорадичним, виокремлюють: локальні, агломеративні, регіональні, коннекційні, вернакулярні. Елементарні ТСС визначаються поняттями: сімплекс (Є. Алаєв), територіальна одиниця, локалітет (А. Скопін).

Наприкінці ХХ ст. на основі концепцій: полюсів росту, опорного каркасу, сіноїкізма, центр-периферії, константи Гольца, зоно-волнової дифузії, каскадної дифузії, ієрархічної будови Кристаллера та Леша, ізольованої держави Тюнена, екістичної системи К. Доксіадіса виникла інтегральна концепція *територіальної організації суспільства* (ТОС) (Б. Хорєв), орієнтована на аналіз взаємопов'язаних та ієрархічно організованих ТСС і аналіз їх розвитку. Концепцію розвивають П. Бакланов, М. Паламарчук, Г. Підгрушний, Т. Субботіна, А. Чістобаєв, О. Шаблій, М. Шаригін. Її категоріями є простір, місце, «територія», а об'єктами: територіальні особливості диференціації; просторові відносини; горизонтальні, вертикальні зв'язки; морфологія.

У підрозділі 2.2. «Трансформація методологічної основи концепту «політичний простір»» досліджені особливості концептуалізації поняття «політичний простір», обумовлені: дослідницькими теоретико-методологічними підходами, багатоманітням об'єктів дослідження: територіальні суспільні системи; партійно-політичні системи; діаспоральні системи; системи місцевого самоврядування; багаторівневі системи адміністрування; мікро- та макро- регіони; регіональні інтеграційні одиниці; транскордонні і транснаціональні системи; просторові політичні системи як феномени глобалізації, регіоналізації, транснаціоналізації. Розмежування простору обумовлено відмінностями у: 1) визначенні його природи в контексті онтології та гносеології (об'єктивний, суб'єктивний, інтерсуб'єктивний простори); 2) методологічних підходах (конструктивізм, структурний

функціоналізм, структуралізм, феноменологічний конструктивізм, конструктивний реалізм, когнітивний конструктивізм, організаційний підхід).

Визначення поняття «політичний простір» як аналітичної категорії політичного дискурсу представлено в працях П. Бурдьє, Д. Замятіна, С. Малер, І. Прохоренко, К. Раффестіна, Р. Туровського, С. Сассен, Є. Хана. Підкреслено, що витoki концептуалізації «простору» – в природничих науках, а далі – в історії соціологічної думки (Г. Зіммель, П. Бурдьє). В міфологічній традиції простір *споглядають*, а в природничій – *перетворюють*. Субстанціальна (Р. Декарт, І. Ньютон) і реляційна (Г. Лейбніц) позиції з визначення простору обумовлюють співвідношення місця-території-простору.

Простір досліджується як конструйований з багатовимірною системою координат, де актори визначаються позиціями, привласнений ними простір є місцем, де здійснюється влада. Політичний простір постає або як ментальна структура політичних позицій, утворювана властивостями акторів, або як співвідношення політичних позицій, що визначають властивості утворюваної структури. Доведено, що транснаціональна політична активність, як біфокальна політика на низовому рівні, впливає на реконфігурацію відносин влади та привілеїв, що обумовлює зростання фрагментарності суспільства, в якому паралельно існують розрізнені гегемонії та дискретні системи контролю. Сучасні інтерпретації поняття «політичний простір» зберігають дуалізм матеріального та уявного.

У підрозділі 2.3. «Поліморфізація політичного простору: структурний аналіз систем» доведено, що простір, який об'єктивується внаслідок інтеракції суб'єктів політичної дії проявляється як поліморфний; отримує обмеження територіальними рамками політичних систем. Територіальний чинник є не *основою існування* політичної системи, а *інструментом* її структурування. Процес формування територіальної системи є політичним проєктуванням, реалізацією інтересів, узгодженням, контролем, репрезентацією влади. Поліморфізація політичного простору визначається: формами просторової реалізації цілей влади (ієрархії, мережі); територіальною морфологією системи (опорні точки, ексклави); інституційними порогами участі (включення, ін.).

Структурні, сутнісні конфлікти відбуваються з метою ремодуляції порогів входження в політичну систему (Д. Істон, А. Рьомелле), яка втілює умовний Порядок, що є залежним від здатності інституцій збалансовувати інтереси. Зміну порядків демонструє історична динаміка територіально-політичних утворень різного статусу (держави, залежні території, частково визнані) і типу (етнополітичні, династичні, цивілізаційні). Динаміка великих циклів в історії (М. Кондратьєв, Дж. Модельські, П. Тейлор) демонструє зміну геополітичних порядків. Порядок Потсдамської епохи показав можливості деієрархізації як деколонізації. Концепт «територіального володіння» було замінено концептом «просторового розвитку».

Поліморфізм політичного простору визначається станом об'єктивації територіально-політичних утворень (їх статусом, визнанням), їх масштабом, територіальною та політичною морфологією, функціями, просторово-часовою динамікою розвитку. Кількість визнаних державних утворень постійно змінювалася: 21 (1776 р.), 53 (1917 р.), 194 (2020 р.). В 1945 р. на мапі ООН виокремлювали 7 типів територіально-політичних утворень. В 2021 р. – 4 типи. До територіально-політичних систем (ТПС) відносять комплексні утворення, що мають характер політичної системи, механізми вираження політичної волі, ознаки самоорганізації. ТПС базового рівня – це політико-географічне місце, мінімальний просторовий носій політико-географічних відмінностей, первинна самоврядна одиниця. ТПС макрорівня – наддержавні союзи, геополітичні регіони. Уніфікація підходів до регіональної ієрархії представлена Європейським Агентством статистики в формі класифікації системи адміністративно-територіальних одиниць ЄС (NUTS), яка дає можливість синхронізувати аналіз рівнів реалізації публічної влади.

У підрозділі 2.4. «Територіальна політика в багатоскладових системах як об'єкт теоретико-методологічного аналізу» визначено, що територіальна політика формується як галузь політології і інтегральна система досліджень, в яких територіальні атрибути політики, або політичні атрибути території є значимими. Запит на децентралізацію територіально-

політичних систем проявився критикою «методологічного націоналізму», вимогою заміни *низхідної перспективи* національних порівнянь висхідною перспективою, представленою теорією федеральних досліджень (Д. Елейзер, В. Рікер, Ш. Мюллер, Й. Олсен). Роль інструменту аналізу отримала концепція *політичної територіальності*.

Аналіз територіальної політики складається з досліджень: *компаративної територіальної політики*, зосередженої на механізмах захисту прав меншин (І. Блумраад, К. Ентоні, Р. Патнем); *електоральної географії та партології в компаративістських територіальних дослідженнях*, розширених в контексті аналізу етнонаціонального представництва як інструменту децентралізації та стабілізації політичних систем (К. Дешуер, С. Роккан, С. М. Ліпсет, Х. Луч); *урбаністичних процесів та місцевого самоврядування*, щодо повернення «місцю» визнання, як носія прав політичної автономії, модуля перетворень (Р. Беннет, Дж. Егню, Е. Пейдж, Е. Соджа, Д. Сірокі, Д. Уолш); *багаторівневого чи поліцентричного управління*, що виходять з визнання нової моделі відносин в складних системах (М. Барджес, Я. Баче, М. Кітінг, Г. Маркс та Л. Хуг, Дж. Розенау, Р. Родс, М. Фліндерс, Б. Фрей та Р. Ейхенбергер, Ф. Шмітгер).

Концепт «багаторівневого управління» дозволив: заміну дихотомії унітарних та федеративних держав; дослідження еволюції регіональної політики, розрізнення автономізму, локалізму, провінціалізму; переосмислення концепції громадянства, самовизначення, суверенітету; аналіз моделі співвіднесення юрисдикцій в ЄС; аналіз реконструювання націй-держав як держав-націй через заміну логіки будови державності.

У висновках до другого розділу зазначено, що методологічні основи структурування простору політичної взаємодії формувались залежно від запиту діючих акторів в умовах поліморфізації простору, що репрезентує актуальні форми територіально-політичних відносин. Територіальна політика як об'єкт аналізу сформувалась як інтегральний міждисциплінарний напрям досліджень динаміки політичних систем та засобів її стабілізації.

Розділ 3 «Територіальна політика в державах-членах ЄС в умовах поліморфізації політичного простору» представляє процес переосмислення форм просторового розвитку політичної системи ЄС, розглянуті підходи щодо конструювання територіально-політичної системи європейської єдності, проаналізовані структурні та інституційні можливості формування територіальної політики та впровадження багаторівневого управління.

В підрозділі 3.1. «Основи організації та конструювання територіально-політичної системи Європейської єдності» визначені чинники формування європейської єдності. Визначено, що національна держава – це етап в історичному процесі розвитку територіально-політичних утворень. Зазначено хвилеподібний розвиток ідеї єдиної Європи від внутрішньо-диференційованих політичних систем різної модальності до Вестфальського порядку – встановлення домінування національної держави в територіально-політичній організації відносин. Державний протекціонізм, націоналізм проявлявся в пан-ідеологіях, стратегіях територіального присвоєння. Перегляд відносин у ХХ ст. став результатом розвитку взаємодії між акторами з асиметричними статусами (колонії, протекторати, кондомініуми, заморські території, ін.). Формалізація структур обумовила дію принципу, за яким морфологічне ускладнення територіально-політичної системи є інструментом її розширення.

Багатоваріативність практик збалансування відносин в територіально-політичних системах реанімували у ХХ ст. дискурс щодо європейської інтеграції. Проекти інтеграції передбачили розширення сфер прийняття рішень для регіональних та місцевих суб'єктів з метою розвитку єдиного ринку без зайвих адміністративних меж. Досягнення мети обумовило «битву когнітивних карт» носіїв ідеї федеральної єдності – «Європи регіонів» (Р. Шумана, Ж. Монне, А. Спінеллі, П. Спаака), конфедеральної єдності – «Європи Націй» (Ш. Де Голля, К. Фуше), проєктів «нових правих», «нових лівих». Маніфест Вентотене, програма Руху за федеральну Європу та Резолюція Європейського конгресу в Гаазі в 1948 р. демонстрували запит на утворення наднаціонального рівня управління.

Інституційно-правове оформлення концепції наднаціональної верховної влади (у 1951, 1957, 1965 рр.), проявилось в закріпленні двох типів інститутів: наднаціональних та

міжурядових. Збалансування їх взаємодії, визначення моделі відносин суверенітетів проважувало перегляди обсягів повноважень інститутів, структури, процедур координації. Підходи до конструювання єдності поєднали елементи федералізму, конфедералізму, міжнародної співпраці. Прийняття Лісабонського договору позначило фактичне прийняття положень Конвенту, що пропонувалися як «Конституція».

Розширення національних просторів за обмежених можливостей територіального зростання національних держав зумовило трансформацію національних доктрин, оформлення спеціальних статусів для територіальних володінь за межами Європи. Впровадження політики ЄС щодо віддалених зовнішніх регіонів та щодо заморських країн та територій демонструє зацікавленість ЄС у збереженні економічної присутності на територіях – просторі реалізації інтересу держав-метрополій і ЄС.

В підрозділі 3.2. «Структури та інструменти впровадження багаторівневого управління та політики «вирівнювання» в ЄС» зазначено, що цілі економічного вирівнювання, функціональної диференціації територій інноваційного розвитку обумовили підтримку ідеї «Європи регіонів» і «Європи різних швидкостей», як простору впровадження багаторівневої політики ЄС, з боку нових акторів.

Представлено мережу організацій, що забезпечують деліберативну основу прийняття та впровадження політико-правових рішень ЄС та Ради Європи в сфері територіальної політики та просторового розвитку: від Меморандуму «Регіональна політика Співтовариства» (1969) до «Стратегічного плану розвитку на 2021 – 2027 рр. з розвитку політики територіальної згуртованості» (2021).

Стратегія ЄС з підвищення конкурентоздатності регіонів обумовила розвиток їх суб'єктності. Обґрунтування регіону як модульної одиниці просторової взаємодії в контексті реалізації стратегії просторового планування, долання моделі суверенної держави для вирішення проблем розвитку Європи представлено в працях, програмах А. Спінеллі, Е. Россі, Р. Шумана, Ж. Монне, що є основою конструювання мережових систем та поліморфних територіальних одиниць, де регіон демонструє якості обох як гетеротопія.

Реалізація політики територіального згуртування в ЄС обумовила формування територіальних та територіально-політичних структур, які функціонують в межах європейського простору поряд з державами.

У висновках до третього розділу зазначено, що територіальна політика ЄС набула характеру стратегічної програми просторового розвитку з метою створення ефективної політико-економічної системи, зберігаючи компроміс проєктів єдності (наднаціональної та міжурядової). В умовах поліморфності системи ЄС принцип багаторівневого управління впроваджується як умова врахування інтересів та можливостей різнорівневих суб'єктів.

Розділ 4 «Дизайн політичного простору ЄС: реструктуризація територій національного розвитку та простору громадської участі» присвячено аналізу втілення ідеї трансформації територіально-політичної системи ЄС та індикаторів децентралізації, як умови змін морфології соціально-політичних відносин між державою та її субнаціональними рівнями, та змін в інфраструктурах політичної участі.

В підрозділі 4.1. «Децентралізація в державах ЄС: чинники та логіка структурних реформ» здійснено аналіз децентралізації як втілення ідеї регіоналізму, який представлено основою демократизації. Завдання *деієрархізації, деєтатизації* територіально-політичних систем та *детериторіалізації* політичного процесу обумовили впровадження *децентралізації*, інструментами реалізації якої є *деконцентрація, дерегуляція, деволуція, делегування*, що в комплексі 4D демонструє варіативність реформ, що проважують розділення суверенітетів, практик багаторівневого управління, гібридизацію в моделях місцевого самоврядування, які традиційно визначаються як історичний результат впливу правових сімей, теорій муніципального права, теорій суверенітету. Представлено, що зміни в розумінні суверенітету є результатом розвитку процесів гібридизації форм територіальної організації суспільно-політичних відносин.

Розглянуто специфіку процесу децентралізації в державах ЄС, з різними традиціями центр-периферійних відносин, що проявляються в моделях організації територіально-політичних систем: централізований та асиметричний федералізм, квазіфедералізм або фуеролістичний регіоналізм; деволуційна, полуфедеральна, нефедеральна автономія; федерасі або федеративна автономія. Різноманітність моделей в ЄС демонструють симетрії та асиметрії в нормативно-правовому закріпленні статусів та повноважень регіонів держав, а також в конституційних визначеннях складу територіально-політичних систем держав. Визначено, що унітарні держави можуть мати більший рівень децентралізації, ніж федеральні. Показані відмінності між системами, що реалізують децентралізацію як комплекс 4D. Представлено аналіз документів ЄС та Ради Європи щодо правил ефективної децентралізації.

В підрозділі 4.2. «Морфологія територіально-політичної системи ЄС» надано аналіз просторового поліморфізму в ЄС та державах ЄС як репрезентації логік носіїв політичних інтересів. Морфологічна структура простору ЄС в процесі оформлення політичної системи є багатокомпонентною, асиметричною. Процес реформування територіально-політичної основи спрямований на створення уніфікованої системи, де регіон має самостійну цінність. Умови становлення міжнародно-політичної суб'єктності регіону представлені в: системній концепції (М. Каплан), неофункціоналістському підході (Б. Хеттне, Ф. Собербаум, Е. Хаас, А. Макаричев). Новий регіоналізм, на відміну від «старого» (формувався в умовах біполярності під контролем наддержав), є версією багатополлярності, формується за автономістською логікою набуття суб'єктності «знизу», обумовлює ускладнення морфологічних структур за рахунок спонтанного росту нових акторів політичних відносин. Це пояснює формування різних контекстів поняття «регіон ЄС», який представлено як наднаціональний рівень (ЄС, Вишеградська група), субнаціональний рівень (статичні регіони, регіони), транснаціональний рівень (євро регіони).

Процес узгодження критеріїв виокремлення регіонів відбувається як впровадження системи регіонального вимірювання в ЄС: за кількістю населення – класифікація (NUTS); за стандартом територіального поділу; за індексом регіональної автономії; за індексом децентралізації; за індексом локальної автономії; за рівнем «податкової влади» субнаціональних урядів. Більшість індексів включають групи показників, визначаючи різницю в адміністративній, фінансовій, політичній сферах впровадження реформ. Моніторинг показників з боку ЄС забезпечує аналіз територіальної «згуртованості», як здатності до модульної інтеграції. Асиметричне управління формується в різних формах, обсягах, проявляється в правовій регуляції, в договірних практиках, структурах і статусах, в неоконструктивістських підходах щодо розвитку ЄС.

В підрозділі 4.3 «Ефективне» громадянство в державах ЄС: інфраструктура політичної участі» розглянуто розвиток простору політичної участі в ЄС, що став результатом дії нової моделі громадянства.

В процесі реструктуризації політичного простору ЄС відбувається інструменталізація інституту громадянства. В умовах співіснування перехресних політичних просторів інститут громадянства трансформувалася в систему багаторівневої участі, що забезпечується впровадженням наднаціонального, регіонального, подвійного, множинного громадянства в територіально-політичних системах ЄС та в ЄС. Практики «ефективного громадянства» набули утилітарного значення, що проявляється у наданні громадянства держав ЄС за інвестиції, особливі зв'язки. Інститут громадянства втрачає значення умови політичної участі. Це демонструє гарантування політичних прав резидентам на рівні місцевого самоврядування та наднаціонального громадянства ЄС.

Впровадження Комітетом регіонів ЄС в 2011 р. терміну «ефективне громадянство» є результатом політики територіального згуртування та забезпечення горизонтального партнерства громадянського суспільства. Розвиток інструментів ефективного громадянства (ініціативи, виборів, петиції, звернення) підтримується з метою інтеграції. Розвивається інфраструктура політичної участі.

У висновках до четвертого розділу вказано, що трансформація територіально-політичної системи ЄС в результаті впровадження 4D реформ обумовлює морфологічне ускладнення територіально-політичних систем, нівелювання розбіжностей між унітарними та федеративними державами, встановлення асиметричних і багаторівневих форм політичної організації простору, де «ефективне громадянства» має інструментальне значення.

В Розділі 5 «Інструменти стабілізації національних територіально-політичних систем в умовах впровадження територіальної політики ЄС» досліджено практики стабілізації територіально-політичних систем держав Європи з різними структурами територіально-політичного простору. Представлені національні моделі, орієнтовані на пошук компромісу між логіками розвитку ЄС як «Європи регіонів» та як «Європи Націй».

У підрозділі 5.1. «Асиметричні рішення в ускладнених територіально-політичних системах: територіальна політика Франції та Нідерландів» продемонстровано результати територіально-політичних реформ, що зумовили формування асиметричних децентралізованих моделей при унітарному устрої. Франція та Нідерланди включають нематерикові території, щодо яких проводиться спеціальна національна територіальна політика та спеціальна політика ЄС.

Різні категорії нематерикових частин цих держав, в тому числі ті, що не входять до складу ЄС, охоплені політичним простором ЄС. Це надає їх громадянам права громадян ЄС. В той же час, національне законодавство Нідерландів обмежує участь громадян, які проживають в трьох країнах Нідерландів у виборах в національний парламент. Територіальна політика ЄС щодо нематерикових частин з різним статусом будується на можливостях асиметричної адаптації актів ЄС та інструментів підтримки. Це проявляється в режимах фінансової, валютної, митної, податкової політики. Конструювання політичного простору ЄС реалізується в формі забезпечення на національних рівнях конституційних гарантій для громадян ЄС (Франція та Нідерланди) та резидентів (Нідерланди) щодо реалізації їх політичних прав на муніципальному рівні при збереженні національних цenzів.

Впровадження реформ в комплексі 4D у Франції (з 1972 р.) та Нідерландах (з 1980 р.) не зробило ці держави лідерами децентралізації в ЄС. Їх показники за індексами автономії, децентралізації та рівнем податкової влади субнаціонального рівня відстають від показників держав ЄС. Територіально-політична реформа вплинула: на процес укрупнення територій субнаціонального рівня; на розвиток горизонтального та вертикального співробітництва; на асиметричні рішення з врегулювання прав міноритарних груп (права каталонської мови в Руссільйоні (Франція), західно-фризької мови у Фрисландії (Нідерланди)).

У підрозділі 5.2. «Інструменти стабілізації територіально-політичних систем в Польщі та Угорщині в умовах реструктуризації європейського простору» розглянуто національні моделі територіально-політичного реформування в Польщі та Угорщині.

Територіально-політична трансформація в цих державах має два періоди. Період підготовки до членства в ЄС (1989 – 2004), що вимагав виконання запропонованих стандартів територіальної політики, як умови інтеграції, та період трансформації національно-територіальної системи з 2004 р., який демонструє повернення до вирішення проблем розбудови Модерної нації, тенденції до рецентралізації.

Розвиток територіально-політичних систем обох держав відбувався за напрямками: 1) долання економічної кризи шляхом «шокової терапії», залучення підтримки європейських структурних фондів та інструментів допомоги державам, що інтегруються в ЄС. Це зумовило стабілізацію економіки, кращі показники в ЄС за рівнем росту ВВП; 2) створення нової системи органів самоврядування, укрупнення територіальних одиниць, впровадження децентралізації та інструментів співробітництва в ЄС; 3) забезпечення представництва етнонаціональних меншин в формах «позитивної дискримінації».

Вирішення проблем етнонаціонального розвитку сформувало нову стратегію національних держав, орієнтовану на інкорпорацію «споріднених», «втрачених», просторів. З одного боку, нова стратегія передбачила використання інструментів територіально-політичної реформи ЄС як «транснаціональна регіоналізація» та «багаторівневе

громадянство», а з другого боку, – орієнтована на обмеження політичної складової програми «Європи Регіонів» та реалізацію єдності як «Європи-Націй».

У підрозділі 5.3. «Територіально-політична система України: впровадження стандартів територіальної політики ЄС» розглядається процес втілення стандартів територіально-політичної реформи ЄС в Україні, яка виконує умови передбачені планами інтеграції в ЄС. Процес децентралізації, розпочатий в 90-ті рр. ХХ ст. мав декілька етапів впровадження, що дозволили створити конституційно-гарантовану систему місцевих та регіональних органів самоврядування, яка не вирішила проблему збалансованості відносин між рівнями влади. Метою реформи з 2014 р. стало встановлення нової територіальної основи для забезпечення фінансової спроможності громад. Укрупнення громад та скорочення числа районів стало основою оптимізації територіально-політичного устрою, яка негативно вплинула на систему представництва на місцевому рівні. Відбулося зменшення кількості представницьких структур на 85,7%. Аналогічні реформи в державах ЄС були орієнтовані на укрупнення регіонів без значного скорочення числа муніципальних структур, що передбачає доступність центрів місцевої влади для участь в них. Негативним результатом стало впровадження партизації в представницькій владі місцевого рівня, що формується в громадах з кількістю виборців 10 тис. осіб, що провокує розвиток політичного централізму. Збільшення бюджетної спроможності громад є неоднозначним через збереження моделі «бюджетної матрешки». Розпочатий в 2020 р. другий етап реформи передбачає апробацію збалансованості відносин між рівнями реалізації влади, прийняття законів щодо збільшення можливостей локальних та регіональних спільнот. Залишається завданням долання амбівалентності державного нарративу, який балансує між логіками централізму і децентралізму, що дестабілізує територіально-політичну систему.

У висновках до п'ятого розділу зазначено, що політика стабілізації національних територіально-політичних систем держав Європи передбачає: встановлення асиметричних статусів та впровадження практик адаптації нормативно-правових актів для віддалених територій; розширення практик політичної участі для реалізації стратегії багаторівневого та «ефективного громадянства»; компенсація скорочення представництва (внаслідок укрупнення громад) механізмами етнонаціональної політичної репрезентації.

У Висновках зазначено, що політичний процес, що конструюється в глобальному вимірі демонструє перетворення територіально-політичного простору з умови політичного процесу на результат політичного конструювання, де територіальна політика є комплексом заходів забезпечення територіального розвитку та стабілізації політичних систем.

Методологічний розвиток аналізу ТПС демонструє трансформацію домінуючого об'єкту досліджень від: 1) «великих» ієрархічних «життєвих просторів» націй-держав, що розвивалися за Модерною традицією і визначалися об'єктом геополітичного аналізу; до 2) «мезорівня» ТПС (держави, їх союзи), визначення якого демонструвало прагнення «об'єктивності» за допомогою метричних методів аналізу; і до 3) «мультиmodalьних просторових одиниць», що діють за Постмодерною логікою політичних акторів і досліджуються з 60-х рр. ХХ ст. на основі структуралізму, конструктивізму. Простір постав соціально-конструйованою реальністю. Локальний рівень ТПС став об'єктом спеціальних досліджень внаслідок зламу «методологічного націоналізму». Ключовим поняттям визнано «місце» не як «локус», а як «топос», не як «розміщення», а як безперервний, політизований процес місцевого розвитку. Відносини понять «територія», «простір», «місце» визнані взаємодетермінованими. Національна держава втратила статус домінуючого об'єкту територіально-політичного аналізу. Функціональні характеристики ТПС: мережевість, деієрархічність, гетеротопічність, мультиmodalьність, здатність до адаптації та ремодуляції – обумовили переосмислення концепції абсолютного суверенітету як делегованого, розділеного, умовного, та запровадження концепції «кінця території» через детериторіалізацію політичних процесів.

Концептуалізація понять «місце», «територія», «політичний простір» пов'язана з визначенням природи простору як *об'єктивної, суб'єктивної чи інтерсуб'єктивної*

реальності. Трансформація принципів просторового аналізу розвивається від простору як матеріалізованого до віртуального, як основи його конструювання та територіалізації. як Аналітична категорія «політичний простір» визначає простір політичної дії, комунікаційне середовище, «місце», де локалізується політичний процес. Політичний простір формується як результат об'єктивації політичної ідеї, яка знаходить втілення як об'єктивна віртуальна або територіалізована реальність.

Територіалізація уявного простору (метаідеї) представлена як процес впровадження політичної концепції, де місце та територія є категоріями структурування ТПС, охоплених ідеєю політичної консолідації. Суб'єкти політичної дії в процесі формування політичної реальності «привласнюють» територіальний простір в результаті «битви когнітивних карт» та репрезентації інтересів. «Місце» фокусує політичний процес. Територія є системою місць, регулярною структурою, що забезпечує процеси життєдіяльності суспільства. Територіальна політика є цілеспрямованим впорядкуванням системи регулярних структур з метою їх консолідації. Остання відбувається в просторово-часовому вимірах, проявляється в континуально-мережевих структурах, організованих на рівнях та між рівнями ТПС, демонструє співіснування, напластування мережевих та ієрархізованих систем.

Мозаїчність дієвих акторів та утворюваних ними Порядків обумовлюють поліморфізм політичного простору. Акторно-мережевий аналіз дозволяє виокремлювати таких учасників взаємодії: великі держави, визнані держави, частково визнані держави, залежні спільноти, віддалені спільноти, регіональні спільноти, спільноти з особливим статусом, євро регіони, локалітети. Поліморфізм простору проявляється в хронотопічному (імперські, династичні, цивілізаційні, етнополітичні) та в територіально-топологічному вимірах територіально-політичних систем (держави, регіони, угруповання держав, локалітети), та в інструментальній основі підтримки різнорівневих Порядків, що пояснюється зміною методологічних концептів «територіального володіння», «територіального верховенства», «просторового розвитку», як означення присутності в часі та просторі. Просторовий поліморфізм є репрезентацією логік носіїв політичних інтересів, проекцією їх внутрішньої структури: ієрархічної, мережевої, мультимодальної, симетричної та асиметричної, закритої (з високими порогами участі), відкритою (з порогоми участі, як у консолідаційних демократіях), і проявляється у спрямованості розвитку політичних систем, що можуть бути моно- або полі- центричними. Поліморфізм політичного простору проявляється в територіальній морфології систем.

Поняття ТПС сформоване на основі міждисциплінарного дискурсу щодо аналізу організації суспільно-просторового розвитку. Аналіз політичних процесів обумовив запровадження категорії «територіально-політична система» як аналітичної категорії, яка є інструментальною для дослідження територіально-політичних утворень з різними якостями (держава визнана / не визнана, нація з реалізованим / нереалізованим суверенітетом, регіони різного масштабу та функціональної спрямованості). ТПС представлена як територіалізований політичний простір, який розвивається як хронотопічна та гетеротопічна реальність, а досліджується в діахронічному та діатопічному вимірах. Ієрархічність структури системи визначається кількістю та значимістю функцій субсистем (функціональний підхід), масштабністю території та структур (структурний підхід), політичним значенням субсистем (феноменологічний або метричний підхід).

Структурація складних ТПС відбувається в результаті самоорганізації та територіальної політики. Територіальна політика як цілеспрямоване формування ТПС є комплексом стратегічних та тактичних дій щодо стабілізації системи та її розвитку. Інструментами стабілізації є: встановлення функцій та повноважень елементів системи; впровадження та нормативно-правове закріплення системи статусів; встановлення механізму делегування повноважень та основи для взаємодії.

Структурація ТПС передбачає розвиток інфраструктури політичної участі, яка може визначати кордони політичних систем. Інфраструктура політичної участі виявляє наявність поліморфних структур ієрархічного або мережевого характеру та накладання співіснуючих

політичних просторів багаторівневої політичної участі. Інфраструктура політичної участі є наслідком розвитку політичної системи і засобом її конструювання. В такому контексті представлено практики ефективного громадянства, які набувають утилітарного значення. Інститут громадянства втрачає значення умови політичної участі, що демонструють процеси надання політичних прав резидентам.

Політична участь як механізм забезпечення лояльності до політичних акторів обумовлює формування інструментів залучення, здатних вплинути на структуру політичного простору. Варіативність інструментальних практик проявляється як: встановлення порогів входження та порогів участі; надання прав на привілейоване громадянство; розширення прав участі на резидентів; впровадження преференційних квот для меншин в системі представницьких та управлінських структур; впровадження е-систем участі; розширення електорального простору за межі ТПС за рахунок залучення діаспоральних структур, або як в ЄС громадян держав ЄС в «заморських країнах та територіях», які не є територіями ЄС.

Багатомірність трансформації політичної системи демонструє простір Європи з процесами національно-територіальної консолідації, міждержавної інтеграції, транснаціональної регіоналізації, регіональної сепарації, транслокального співробітництва. Мультиплікація просторово-політичних процесів створила підґрунтя для узгодження статусів та функціональних ролей акторів та встановлення правил взаємодії для стабілізації європейського простору. Стабілізація просторових політичних систем Європи представлена як комплекс заходів національного та наднаціонального рівнів, які в умовах союзної інтеграції набувають характеру стратегічного просторового планування.

Трансформацію логіки організації ТПС ЄС представлено як результат «битви когнітивних карт» носіїв ідеї федеральної єдності – «Європи регіонів», конфедеративної єдності – «Європи Націй», проектів «нових правих», «нових лівих». Завдання організації економічної системи, де адміністративне втручання обмежено, сформували логіку реформ. Прагматизм в конструюванні відносин між рівнями прийняття рішень в ЄС обумовив компроміс в стратегії розвитку, впровадження інституціоналізації ТПС ЄС як збалансованого формату стримувань та противаг. Відбулось закріплення наднаціональних та міжурядових інститутів, визначення моделі відносин суверенітетів, переформатування обсягів повноважень інститутів, їх структури, процедур взаємодії держав. Формат європейської єдності поєднав елементи федералізму, конфедералізму та міжнародної співпраці.

Створення системи консультацій та прийняття рішень в межах ЄС та в Раді Європи проявилось в діяльності понад 20 організацій, орієнтованих на закріплення нової архітектури простору та трансформацію територіальної політики з реактивної форми стабілізації ТПС в процедуру стратегічного планування просторового розвитку. Територіальна політика ЄС набула характеру стратегічної програми створення політико-економічної системи, підвищення конкурентоздатності регіонів, що призвело до розвитку їх суб'єктності в форматі реструктуризації повноважень держави та субнаціональних рівнів та в форматі державної дерегуляції в сфері економіки. Результатом регіональної та транскордонної політики ЄС стало утворення структур, що функціонують в європейському просторі поряд з національними державами. Утворення мережі транскордонних регіонів обумовлює дисфункцію державних кордонів, створюючи в прикордонних просторах гібридні інституційно-поліморфні системи, розвиток яких забезпечуються транснаціональними структурами вертикального та горизонтального виміру.

Поліморфізм європейського простору є: 1) результатом природного розвитку політико-територіальних систем; 2) програмованим результатом реалізації територіальної політики – утворення нових регіональних структур; 3) результатом створення багаторівневої системи політичної участі в формі впровадження «ефективного громадянства», яке впливає на просторову організацію політичних відносин; 4) ефектом адаптації стандартів реформи децентралізації в територіальних політиках національних держав.

Реалізація стратегії просторового конструювання інтеграції забезпечується завдяки інструментам, спрямованим на: формування нових якостей політичної системи – гнучкість,

мобільність, поліфункціональність; здатність до ремодуляції просторових компонентів. Це обумовлює інструменталізацію систем: управління як багаторівневого управління; реалізації влади, як багаторівневої системи самоврядування; політичної участі, як запровадження механізму процедурної демократії транснаціональної системи; громадянства, як системи «ефективного громадянства». Багаторівневе управління як інструмент впровадження територіальної політики враховує поліморфність національних систем в ЄС та реалізується в комплексі реформ децентралізації 4D. Впровадження інструментів децентралізації демонструє варіативність реформ, що провокують формування подвійних суверенітетів, гібридизацію моделей самоврядування, трансформацію національних моделей взаємодії систем державного управління та місцевого самоврядування, які традиційно визначалися впливом правових сімей, теорій суверенітету та муніципального права.

Інструменталізація політичної участі стала каталізатором реструктуризації соціально-економічних відносин та політичних систем, впливаючи на: мобільність робочої сили; згуртування європейського простору; забезпечення наднаціональної інфраструктури реалізації прав громадян та резидентів; конструювання та підтримку національної єдності в мережових політичних просторах; розширення європейського простору за межі європейських територій; трансформації електорального простору в національних та наднаціональній політичних системах. Інститут ефективного громадянства орієнтований на підтримку гнучких соціально-економічних зв'язків на основі функціональної мобільності в поліморфних національних та наднаціональній системах; забезпечує мобільну політичну участь резидента. Інструменталізація інституту громадянства проявляється в процедурній демократії як впровадження бікамералізму, квотування для етнонаціональних меншин в системі представницьких та управлінських структур, гарантування прав меншин формувати органи самоврядування, законодавче перешкоджання детериторіалізації та деконсолідації етнічних та національних меншин з метою запобігання обмеження прав представництва.

Дихотомія федеральних та унітарних держав втрачає інструментальну значимість для визначення системних характеристик територіально-політичних утворень. Впровадження стандартів політико-територіальної реформи ЄС на рівні національних держав обумовило розвиток асиметричних моделей організації територіально-політичних відносин, що проявляються як варіації форм устрою. Асиметрії в системах демонструють: варіації правового закріплення статусів, повноважень регіонів; конституційні визначення складу ТПС, де держава визначається як один з елементів. Практики держав обумовлюють асиметричну територіальну політику ЄС, що визначає систему відносин в форматі подвійної асиметрії: між національним центром та нематериковими територіями, та між наднаціональним центром ЄС та нематериковими територіями. Закріплення асиметричних статусів та прав для різних нематерикових територій, включаючи позитивну дискримінацію, впливає на поліморфізацію простору. Розвиток політичного простору ЄС випереджає процес трансформації територіальної морфології, що проявляється в розширенні політичних прав участі на наднаціональному рівні та збереженні цenzів на національних рівнях.

Асиметричні підходи до стабілізації ТПС є результатом компромісу між логіками розвитку ЄС: «Європи регіонів» та «Європи Націй». Впровадження стандартів територіальної реформи ЄС в державах Східної Європи стало умовою їх інтеграції. Національні держави з унітарною логікою модерного розвитку реалізують національно-територіальну реформу з акцентом на поліморфність національно-культурного простору на тлі кореляції відносин з наднаціональним рівнем ЄС, тенденції рецентралізації.

Процес стандартизації територіально-політичних реформ в державах ЄС пройшов шлях від реактивної політики стабілізації ТПС до формування інтегральної стратегії просторового планування, визначив інструментарій просторового розвитку. Сім десятиліть практики реформ склали емпіричну основу теоретико-концептуального переосмислення політичного простору та розвитку досліджень територіальної політики як напрямку політології, що інтегрує наукові розвідки в сферах, де територіальні атрибути політики чи політичні атрибути території є значимими.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Узун Ю. В. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах: монографія / Ю. В. Узун. – Одеса: Фенікс, 2021. – 378 с.

Монографії у співавторстві / Розділи в монографіях

2. Узун Ю. В. Регіоналізм у зовнішній політиці України та її сусідів в епоху пост-правди. *Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди»* / під заг. ред. О. І. Брусилівської. Київ: Вадекс. 2018. С. 100 – 137.

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України

3. Узун Ю. В. Концепт «громадянське суспільство»: принципи сучасної теоретико-методологічної парадигми. *Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. Вип. 21. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. С. 612 – 618.
4. Узун Ю. В. Інтерпретація поняття «громадянське суспільство у суспільно-політичній думці незалежної України». *Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр.* Одеса: Астропринт. 2003. Вип. 17. С. 292 – 302.
5. Узун Ю. В. Іслам та громадянське суспільство: втілення інтерпретованої ідеї. *Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр.* – Одеса: Астропринт. 2004. Вип. 19. С. 261 – 268.
6. Узун Ю. В. Інтерпретація поняття «громадянське суспільство» в Російській політичній думці. *Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. Випуск 26. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 562 – 568.
7. Узун Ю. В. Інтеграція як курс сучасної геополітичної стратегії України. *Наукові праці. Науково-методичний журнал*. Т. 47, Вип. 34. Політичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2006. С. 95 – 101.
8. Узун Ю. В. Простір України в системі іноземних геополітичних стратегій. (частина перша). *Перспективи*. 2005. №3 (31). С. 122 – 128.
9. Узун Ю. В. Простір України в системі іноземних геополітичних стратегій. (частина друга). *Перспективи*. 2005. № 4 (32). С. 127 – 134.
10. Узун Ю. В. Моделі устрою територіально-політичних систем з позицій центр-периферійних відносин. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. (Серія: Соціологія. Політологія)*. 2007. Т. 11, Вип.10. С. 239 – 256.
11. Узун Ю. В. «Центр-периферійні» відносини як категорія сучасної геокультури. *Держава і право: Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки*. Випуск 35. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2007. С. 251 – 257.
12. Узун Ю. В. Місцеве самоврядування, державний устрій, регіональний розвиток як об'єкти реформування в програмах політичних партій України. *Актуальні проблеми політики*. 2007. №32. С. 371 – 379.
13. Узун Ю. В. Миграционная политика как геополитическая практика. *Науковий вісник. Всеукраїнська Асоціація молодих науковців*. [збірник Одеського державного економічного університету]. 2009. №10 (88). С. 10 – 23.
14. Узун Ю. В. Системи і моделі місцевого самоврядування в державній політиці. *Науковий вісник. Всеукраїнська Асоціація молодих науковців*. [збірник Одеського державного економічного університету]. 2010. № 11 (112). С. 96–110.
15. Узун Ю. В. Еволюція теорії геостратегії та сучасний рівень воєнно-стратегічних розробок в Україні. *Науковий вісник. Всеукраїнська Асоціація молодих науковців*. [зб-к Одеського державного економічного університету]. 2010. №16 (117). С. 203 – 216.
16. Узун Ю. В. Консолідована демографічна політика ЄС як засіб подолання «геронтофобії» та «синдрому Доріана Грея». *Вісник ОНУ (Серія: Соціологія і політичні науки)*. 2012. Том 17, Вип 2 (16). С. 116 – 128.

17. Узун Ю. В. Сучасні трансформації стратегій міжкультурної взаємодії: щодо проблеми ефективності політичного втілення концепції мультикультуралізму. *Вісник ОНУ (Серія: Соціологія і політичні науки)*. 2013. Том 18, Вип. 2 (18). Ч. 3. С. 41 – 53.
18. Узун Ю. В. Реформування регіональної політики України в контексті європейського досвіду децентралізації. *Держава і право: збірник наукових праць Інституту Держави і права ім. В. Корецького*. 2014. № 64. С. 451 – 458.
19. Узун Ю. В. Геополітичний проект «Велика Сербія»: формування та сучасне використання. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія: Політологія. 2014. Т. 248, Вип. 236. С. 105 – 109.
20. Узун Ю. В. Развитие стратегического партнерства между Украиной и Китайской Народной Республикой. *Науковий вісник МГУ. Серія: Історія. Філософія. Політологія: Зб-к наук. праць*. Одеса: Фенікс, 2015. Вип. 10. С. 167 – 172.
21. Узун Ю. В. Чинник концепції «Європа регіонів» в процесах децентралізації в Україні. *Вісник ОНУ. Серія «Соціологія і політичні науки». Випуск «Політологія»*. 2018. Т. 23. Вип. 2 (31). С. 166–186.
22. Узун Ю. В. Управління міграційними процесами: глобальні та регіональні тенденції. *Политикус*. 2019. Вип. 2. С. 56–65.

Статті, опубліковані у виданнях, індексованих в SCOPUS, WoS

23. Uzun Yu. Decentralization vs Centralization: Scenarios of Regional Development of Ukraine in the Context of Internal Stability Establishment. *Przegląd Strategiczny*. 2020. №13. С. 243 – 262. (co-author Koch S.)

Статті, опубліковані у наукових періодичних виданнях інших держав

24. Узун Ю. В. Фрагментарність геокультури та символічна децентралізація у віртуальній єдності Європи. *Kultura a Rynek / Pod redakcja S. Partyckiego*. Wydawnictwo Katolicki Uniwersytet Lubelski Gana Pawla II. – Lublin, 2008. С.400 – 408.
25. Узун Ю. В. Project «Greater Albania» and Processes of its Practical Realization. *Evropský politický a právní diskurz / European Political and Law Discourse*. 2015. №2. Р. 166 – 174.
26. Uzun, U. V. Evolution of the idea of Turkic-Turkish cultural expanse in the twentieth century and its political importance for Turkey's geostrategy. *Evropský politický a právní diskurz / European political and law Discourse*. 2016. Vol. 3, Is. 3. Р. 33 – 45.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

27. Узун Ю. В. Концептуальна асиметрія центр-периферійних відносин в Україні: проблеми «внутренньої» геополітики. *Тези доповідей XXII науково-практичної конференції «Соціально-політична взаємодія в сучасній Україні: вибір шляхів державного розвитку»*. Одеса, 20 квітня, 2007. С. 126 – 129.
28. Узун Ю. В. Фрагментарність геокультури та символічна децентралізація у віртуальній єдності Європи. *Materials of the International Conference «Kultura a Rynek» / Red. S. Partyckiego*. Wydawnictwo Katolicki Uniwersytet Lubelski Gana Pawla II. – Lublin, 2008. С.400 – 408.
29. Узун Ю. В. «Громадянська» революція та структура «політичного» в державній системі України. *Революції в Україні ХХ–ХХІ ст.: співзвуччя епох. Присвячено 90-річчю Української держави та 125 річчю від дня народження Павла Скоропадського. Матеріали IV міжнародної наукової конференції*. (Одеса, 25.04.2008 р.). Одеса: ОДУВС, 2008. С.95 – 98.
30. Узун Ю. В. Місцеве самоврядування в Україні – заручник структурних перетворень в системі публічної влади. *Удосконалення механізмів державного управління та місцевого самоврядування: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю*

- (10.04.2009) / За заг. ред. В. К. Присяжнюка, В. Д. Бакуменка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління. Ч. 1. 2009. С. 233 – 235.
31. Узун Ю. В. Геокультурные провокации в современном полиэтническом пространстве. *Тезисы VII Конгресса этнографов и антропологов России*. Оренбург, 1-5 июля 2009 / Редкол. В. А. Тишков – Оренбург: Изд. Центр ОГАУ, 2009. С. 255 – 256.
  32. Узун Ю. В. Модели миграционной политики. *Міжнародна наукова конференція «Migratory processes in Europe: evolution of the migratory interactions of the EU and Central and Eastern European countries»*, 24-25 September. Одеса: ПФ «Удача», 2010. Р. 167 – 168.
  33. Узун Ю. В. «Эскалация «небезопасности»: факторы перекройки мирового порядка. *Этничность и власть: международные конфликты, терроризм и новые угрозы глобальной безопасности*. Материалы X Международного семинара 12-15 мая 2011 г., г. Ялта / Под ред. Т. А. Сенюшкиной. Севастополь: Вебер, 2012. С. 315 – 320.
  34. Узун Ю. В. Региональные риски в условиях несбалансированной этноэкономики Украины. *IX Конгресс этнографов и антропологов России: Тезисы докладов*. Петрозаводск, 4-8 июля 2011 г. / Редкол.: В. А. Тишков и др. – Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2011. С. 527 – 528.
  35. Узун Ю. В. Мультикультурализм как «пятое колесо» политики европейской идентичности. *Этничность и власть: коллективная память и технологии конструирования идентичности*. Материалы XII международного семинара 20-25 мая 2013 г., г. Ялта / Под ред. Т. А. Сенюшкиной. Севастополь: Вебер, 2013. С. 301 – 303
  36. Узун Ю. В. Мультикультурализм в современной муниципальной политике Украины. *X Конгресс этнографов и антропологов России: Тезисы докладов*. Москва, 2 – 5.06.2013/ Редкол.: М.Ю. Мартынова и др. М.: ИЭА РАН, 2013. С. 54.
  37. Узун Ю. В. Проекты пространственной реструктуризации на Балканах в контексте процессов этнонациональной консолидации. *International Conference «Balcan and Baltic States in United Europe – History, Religion, and Culture II»*, Jctober 1-3, 2014. Sofia, Bulgaria / Ed. E. Anastasova. Sofia: Bulgarioan Academy of Sciences. С. 99.
  38. Узун Ю. В. Політико-правові засади регіональної політики та їх вплив на процес децентралізації в Україні. *Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація: матеріали Першої Міжнародної наук. -практ. конф.*, (Київ, 24 – 25 листопада 2015 р.) / Мін-во освіти і науки України, Київ. Нац. ун-т будівн. та архіт. та ін. Київ – Тернопіль: Астон, 2015. С. 199 – 206.
  39. Узун Ю. В. Процесс децентралізації в Україні: внутрішні та зовнішні форми співробітництва. *Регіональна політика: історичні витоки, законодавче регулювання та практична реалізація* [зб. наук. праць]. Вип. II. Матеріали Другої Міжнародної наук. -практ. конф., (Київ, 14 – 15 грудня 2016 р.) / Мін-во освіти і науки України, Київ. Нац. ун-т будівн. та архіт. та ін. Київ – Тернопіль: Астон, 2016. Ч. I. С. 177 – 183.
  40. Узун Ю. В. Глобалізм vs Націоналізм vs Регіоналізм: в контексті регулювання множинного та регіонального громадянства. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* [зб. наук. праць]. Вип III. Матеріали Третьої міжнародної конференції (Київ, 22-23 листопада 2017 р.) / МОН України, Київ. Нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. – Київ «Економічна думка», 2017. В 2-х ч. Ч. 1. С. 95 – 102.
  41. Узун Ю. В. Трансформации социальных практик локальных этнокультурных групп Одессы. *Соціальні та політичні трансформації у Центральній та Східній Європі (1917 – 2017): чинники, досягнення, проблеми*. Тези міжнародної наукової конференції. – ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2017. С. 64. (співавтор Коч С. В.)
  42. Узун Ю. В. Децентралізація: критерії оцінювання регіональної політики та результати в Україні. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика*: [зб. наук. праць]. Вип IV. Матеріали Четвертої міжнародної конференції (Київ, 23.11.2018 р.) / Мін-во освіти і науки України, Київ. Нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. Київ «Економічна думка», 2018. Ч. 1. С. 237 – 250. (співавтор Коч С. В.)

43. Узун Ю. В. Факторы роста геополитической субъектности КНР в процессах глобального изменения мирового порядка. *Китай-Україна: перспективи академічного та ділового співробітництва*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 27 – 28 травня 2019 р. Одеса: Фенікс, 2019. С. 66 – 74. (співавтор Коч С. В.)
44. Узун Ю. В. Модерні територіальні системи VS транскордонна регіоналізація в Європі *Регіональна політика: політико-правові засади, урбаністика, просторове планування, архітектура*: [зб. наук. праць]. Вип. V. Матеріали П'ятої міжнародної конференції (Київ, 22.11.2019 р.) / Мін-во освіти і науки України, Київ. Нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. Київ «Економічна думка», 2019. Ч. 1. С. 179 – 186. (співавтор Коч С. В.)
45. Узун Ю. В. Результати реформи децентралізації на прикладі ситуації в регіонах Південно-Західного прикордоння України. Просторове планування: містопланування, архітектура, політичні та соціокультурні засади. Зб. Наук. пр. Вип. 1. В 2-х ч. Київ-Тернопіль: «Бескиди», 2020. Ч. 1. С. 150 – 171. (співавтор Коч С. В.)

*Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації*

46. Узун Ю. В. Идея гражданского общества и её реализация в античном мире. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2003. Т.6, Вип.7. Одеса: Астропринт. С. 149 – 190. (співавтор Гребенник Г. П.)
47. Узун Ю. В. Реформування сфери житлово-комунального господарства та місцевого самоврядування. Особливості «Одеського проекту». *Бористен*. 2004. №10. С. 12 – 14.
48. Узун Ю. В. Феномен громадянського суспільства в Україні та дієвість чинника «інтелігентності». *Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Політологія / Голова ред. Г.І. Гончарук*. Одеса: Астропринт, 2004. Вип. №2. С. 130 – 136.
49. Узун Ю. В. Модели миграционной политики в контексте геополитической трансформации Евразии. *Науковий вісник Міжнародного Гуманітарного університету. Серія: Політологія. Філософія. Політологія*: [Збірник наукових праць]. Одеса, 2012. Вип. №4. С. 89 – 94.
50. Узун Ю. В. Диаспоры Юга Украины в системе региональных геополитических отношений. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Політологія*. Зб-к наук. Праць. Одеса, 2012. Вип. 4. С. 139 – 148. (співавтор Коч С. В.)
51. Узун Ю. В. Румынский Унионизм как фактор «внутренней» и «внешней» геополитики: к проблеме государственного управления региональным развитием. *Постфактум: історико – антропологічні студії. Етнічне, соціальне, політичне: перехрестя просторів*. Одеса, 2013. №3. С.47 – 57.
52. Узун Ю. В. Співробітництво територіальних громад в Україні та програми допомоги іноземних фондів. *Політичне життя*. 2016. № 4. С. 34 – 47.
53. Узун Ю. В. Адаптация этнокультурных групп в Одессе: социальные практики «новых диаспор». *Человек в истории и культуре*. Мемориальный сборник научных работ в память лауреата Гос.премии Украины, академика РАЕН, профессора, доктора исторических наук В. Н.Станко / отв ред. А. А. Пригарин. Одесса: Ирбис, 2017. С. 634 – 646 (співавтор Коч С. В.)
54. Узун Ю. В. (Не)скромні обійми Китаю: чинники зростання геополітичної суб'єктності КНР та ознаки глобальної кризи світового порядку. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2019. Вип. 32. С.171 – 207.
55. Узун Ю. В. Транскордоння: локальні суб'єкти, глокальні простори. Рецензія на монографію Світлани Коч «Транскордоння: простір соціального порядку і соціальної дії» [Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і соціальної дії: монографія. – Одеса.: Фенкс, 2019. 357 с.] *Міжнародні та політичні дослідження*. 2019. Вип. 32. С. 296 – 300.
56. Узун Ю. В. Південно-західне прикордоння України в процесі державної децентралізації. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2020. Вип. 33. С.106 – 142. (співавтор Коч С. В.)

АНОТАЦІЯ

Узун Ю. В. Територіальна політика держав ЄС: стабілізація та конструювання політичних систем. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2021.

У дисертації визначено специфіку територіальної політики та інструменти стабілізації територіально-політичних систем держав ЄС в умовах конструювання простору політичної взаємодії. Визначено особливості розвитку теоретико-методологічних підходів в дослідженнях організації складних політичних систем. Виявлено специфіку підходів щодо трансформації логіки конструювання територіально-політичної системи європейської єдності. Встановлено інституційну основу формування спільної територіальної політики в європейському просторі та виявлено інструменти її впровадження. Надано оцінку розвитку політичного простору ЄС в контексті реформи територіально-політичної структури та трансформації простору громадської та політичної участі. Виявлено специфіку морфології територіально-політичних систем ЄС, з'ясовано адаптаційні стратегії держав в умовах впровадження європейських стандартів реформування територіально-політичних систем, обґрунтовано інструменталізацію територіальних політик держав ЄС.

Ключові слова: територіальна політика, стабілізація, конструювання, політичний простір, політичний процес, децентралізація, ЄС, держави ЄС, регіон, самоврядування, інститути, структури, громадянство, національна політика.

АННОТАЦИЯ

Узун Ю. В. Территориальная политика государств ЕС: стабилизация и конструирование политических систем. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 «Политические институты и процессы». – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2021.

В диссертации определены специфика территориальной политики и инструменты стабилизации территориально-политических систем государств ЕС в условиях конструирования пространства политического взаимодействия. Определены особенности развития теоретико-методологических подходов в исследованиях организации сложных политических систем. Выявлена специфика подходов к трансформации логики конструирования территориально-политической системы европейского единства. Установлена институциональная основа формирования общей территориальной политики в европейском пространстве и выявлены инструменты ее внедрения. Дана оценка развития политического пространства ЕС в контексте реформы территориально-политической структуры и трансформации пространства общественного и политического участия. Выявлена специфика морфологии территориально-политических систем ЕС, выяснены адаптационные стратегии государств в условиях внедрения европейских стандартов реформирования территориально-политических систем, обоснована инструментализация территориальных политик государств ЕС.

Ключевые слова: территориальная политика, стабилизация, конструирование, политическое пространство, политический процесс, децентрализация, ЕС, государства ЕС, регион, самоуправление, институты, структуры, гражданство, национальная политика.

SUMMARY

Uzun Y. V. Territorial Policy of the EU States: Stabilization and Construction of Political Systems. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Political Science in specialty 23.00.02 – “Political Institutions and Processes” – “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odesa, 2021.

Thesis is devoted to a comprehensive analysis of the development of scientific and methodological approaches to studying complex modern territorial-political systems. Author’s vision of correlation between basic categories of research – space, territory, place, as well as analytical categories: political space, territorial policy, multilevel implementation of politics, and management, has been substantiated.

Thesis presents practically significant provisions explaining new model of political relations in context of restructuring, dehierarchization, rescaling of complex territorial-political systems by example of analysis of territorial policy in the EU. The thesis demonstrates changes in logic of development of the EU countries as systems that implement the model of “Europe of Regions,” standards of decentralization, and multilevel governance. Development of self-government and regionalization systems in the EU is of particular importance. Dialectical two-dimensionality of the world as a “locus” – a space that has boundaries, and “topos” as a place of the infinite unfolding of meanings, determines the process of self-determination and development in spaces of social, cultural, and political relations. Minimal holder of territorial and political features – “place” – is defined as a continuous and highly politicized development process. Implementing the EU’s regional policy in the interstate borderland has developed a network of transnational systems with hybrid institutionally polymorphic structures of vertical and horizontal dimensions, absorbing state borders and developing in parallel with national states.

Polymorphism and asymmetry have been presented by the model of political relations, demonstrated by relations in systems of “territorial parts” of the EU member states and the relations between the EU and the remote territories of the EU member states. Thus, decentralization processes have led to changes of participants’ status within the “European political space,” whether they are “Outermost Regions” that are part of the EU or “Overseas Countries and Territories” of the EU countries’ that are not part of the EU.

Process of deterritorialization of the political process in the EU, formation of “effective citizenship” as a supranational system of participation, have demonstrated the peculiarities of relations between the systems of national, regional, and supranational European citizenship.

Transformation of “territorial possession” systems into “systems of spatial development” demonstrates changes in EU policy that has acquired the strategic nature of transforming space as a condition of the political process into its result.

Thesis contains an analysis of national models of development of decentralization reforms and implementation of standards for territorial and political development of the EU that are focused on finding a compromise between the basic ideas of the EU’s development: “Europe of Regions” and “Europe of Nations.” Thesis introduces the standards of the EU territorial and political development that led to establishment of asymmetric regional model, with consideration of unitary structure preservation, that has been demonstrated by example of France and the Netherlands that as founding states of the EU have a significant number of remote non-mainland territories for which specific national territorial policy and the EU policy have been adopted.

Models of national reform in Poland and Hungary as new EU states, for which the introduction of standards of territorial and political reform of the EU was a condition for integration into the EU, have been studied. Thesis provides that adoption of territorial policies of these states has taken place against background of changing national development strategy with an emphasis on polymorphy of their national and cultural space and against background of constant correlation between relations of the EU supranational level and tendency to recentralization.

Consideration of the EU territorial policy underpinned analysis of integration system's mechanism and process of territorial expansion. Example of Ukraine has demonstrated implementation of the EU's requirements to establish territorial-political interaction on the territory of state that is not a member of the EU.

This research is aimed to support national decentralization reform on implementation of the best experience of the EU states in stabilizing territorial-political systems in the context of transformation associated with development of political space and political interaction practices in complex territorial-political systems.

Thesis is designated to develop comparative territorial politics as an integral direction of researches, in which the territorial attributes of politics or the political attributes of the territory are recognized as significant.

Thesis is designated to develop territorial policy research as a field of political science that integrates scientific analyses in areas where the territorial attributes of politics or political attributes of the territory are significant.

Key words: territorial policy, stabilization, construction, political space, political process, decentralization, EU, EU countries, states, region, self-government, institutions, structures, citizenship, national policy

Підписано до друку 19.11.2021.
Формат 60x90/16. Ум.-друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим.

Видавництво ПП «Фенікс»
Свідоцтво ДК № 1044 від 17.09.2002 р.
65009. м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25, тел.: 7777-591